

Наталя ОЩИПОК

МИХАЙЛО МОЧУЛЬСЬКИЙ: ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ

Михайло Мочульський – український літературознавець, критик, перекладач – був пов’язаний з культурним життям українських земель першої половини ХХ ст. Він був особисто знайомий або вів листування з такими діячами як І.Франко, М.Грушевський, М.Возняк, К.Харлампович, В.Гнатюк, Д.Дорошенко, Х.Алчевська та десятками інших. Його власний вклад в розвиток української культури ще не отримав належної оцінки, а повної біографії вченого ще не написано.

Михайло Мочульський народився в містечку Миколаєві над Дністром, що знаходиться на Львівщині. Це невеличке місто, розташоване на лоні мальовничої природи, завзято і ревно оберігало свою духовну спадщину – віру, народні традиції і звичаї. Ще з давніх – давен центром духовності були церква, братства і школи. На терені Миколаєва існували і діяли чотири церкви, які сприяли зародженню духовних цінностей: віри, людяності і любові до рідного краю. Тут завжди панував особливий дух творчості, який сприяв виникненню найкращих вертепів, колядок, щедрівок та гаївок. Цей вир яскравого і співучого мистецтва притягував і народжував творчих особистостей. Тут сформувалися і творили організатор першого російського театру, дипломат, розвідник і драматург Степан Чижинський († бл.1699), поети і письменники Петро Терлецький († після 1707), Микола Устиянович (1811-1885), Уляна Кравченко (1860-1947), Олександр Козловський (1876-1898), скульптори і будівничі Себастьян Чешек († після 1612), Петро Красовський († після 1587), художники Кароль Млодницький, Корнило Устиянович та Теофіл Копистинський, географ Григорій Величко (1863-1935), історики Денис Коренець (1875-1946) та Іван Кревецький (1883-1940). Звідси походили брати Головацькі та Ісидор Шараневич [1].

Саме тут на центральній площі Ринок у будинку під №356 народився 5 за ст. ст. / 18 за н. ст. листопада 1875 року в родині Михайла

і Марії Мочульських син Михайло. Батько Михайла походив із відомого миколаївського роду “копачів” – Стефана і Катерини Мочульських. Мати – Марія Мочульська була родом із сусіднього міста Роздолу, вона походила з родини Васевичів. На жаль, маленький Михайло втратив свого батька, не маючи ще і трьох років. Намагався замінити йому тата дідусь Стефан, який прищепив маленькому хлопчикові любов до народних казок, переказів, легенд і бажання вивчати історію рідного краю. Цікавим фактом є те, що хресними батьками М.Мочульського були Іван Міцкевич – бургомістр, чоловік Анни Іванівни Устиянович, доньки наймолодшого брата відомого поета і письменника Миколи Устияновича – Івана, а хресною матір'ю – Йосифа, дружина народного вчителя Василя Коренця. Ця сім'я біла пов'язана з родиною Мочульських тісною дружбою і сусідством, про це свідчить такий факт: 1.06.1878 р. у тому ж будинку під №356 народився Іван Коренець, хресними батьками якого були – Іван Максимович, дяк церкви Святого Миколая і Марія Мочульська, матір Михайла, яка на той час була вже вдовою. Родина Коренців підтримувала і допомагала вдові Мочульській, навіть, коли вона переїхала у новий будинок на вулиці Болоня. Коренці користувалися великою пошаною у місті. Василь Коренець – учитель народної школи спочатку у Миколаєві, а потім у Розвадові відзначався великою працьовитістю, точністю, любов'ю до науки. Його жінка Йосифа була дуже релігійною, вона виховувала своїх дітей у любові до людей і в обов'язку допомагати іншим. Їхні діти виростали у атмосфері любові та праці, можливо, саме тому вони змогли добитись таких успіхів у житті. Старший син Олександр – священик, автор “Молитвенника для жовнівців українців – католиків”, донька Софія – випускниця Музичної Академії у Відні, оперна співачка, яка пропагувала українські пісні у Познані, Відні, Римі. Денис Коренець – талановитий педагог, історик, видатний організатор фахового економічного шкільництва, активний діяч кооперативного руху на Галичині. Ці факти стали відомі з метрики М.Мочульського, яку нам люб'язно допоміг віднайти відомий дослідник цього періоду п. Я.Гнатів. Спілкування і знаходження в інтелігентному середовищі, в якому панували висока освіченість, повага до людини, гордість за своє місто сприяли в майбутньому становленню відомого дослідника і літературознавця.

Свого часу Михайло Мочульський як вчений був відомою і шанованою людиною. Але в умовах тоталітарного режиму його

ім'я та наукова спадщина були приречені на забуття. До нас дійшли скромні біографічні дані у УЛЕ., де до речі навіть дата народження М.Мочульського подана помилкова, а також окремі згадки про нього у деяких статтях, присвячених історії Миколаївщини, зокрема Л.Войтовича [2] та Я.Пришляка [3, с. 49-50].

З публікацій, присвячених М.Мочульському, найбільше заслуговує на увагу стаття Ф.Погребенника "М.Мочульський.", у якій коротко і стисло подається біографія і тематика досліджень вченого. Підсумовуючи основний творчий доробок вченого, дослідник підкреслив, що "виступи Мочульського в галузі літературної критики мали спорадичний, несистематичний характер, але, як правило, професійно – кваліфіковано торкалися важливих і злободенних проблем літературного життя, що й зумовило їх актуальність та функціональну дієвість" [4, с. 352-356].

Також коротко згадується діяльність Мочульського у статті Н.Л.Калениченко "Літературна критика кінця XIX-початку XX ст.". Її висновок цілком в дусі тогочасних штампів: "М. Мочульський – критик та історик літератури. Він обстоював демократичні, реалістичні тенденції в письменстві, осуджуючи декаденство" [5, с. 306].

У всіх згаданих працях біографія М.Мочульського подана конспективно, часом з поважними помилками, творчість висвітлюється неповно, а оцінки відповідають прийнятим у ті часи канонам. В архівах Києва та Львова нам вдалося віднайти велику кількість матеріалів, які дозволяють всесторонньо оцінити цю багатогранну творчу особистість, зокрема багате листування вченого з різноманітними українськими та зарубіжними діячами, автобіографію, чернетки творів.

Сьогодні дослідження Михайла Мочульського повертаються до нас, щоб доповнити новими фактами історію української критики і познайомитись ближче з неординарною та талановитою особистістю. Прагнення до знань молодого Мочульського привели до стрийської гімназії, викладачі якої мали великий вплив на захоплення та зацікавлення юнака. На його навчання міська рада виділила стипендію. Цікаво, що іншою стипендіанткою міської ради Миколаєва була Юля Шнайдер (Уляна Кравченко).

Згадуючи гімназійні роки, Мочульський писав: "Живучи від 1892-1895 рр. в домі батьків, тепер професора анатомії Йосифа Марковського, почав користуватися добірною бібліотекою з природознавства, філософії та історії літератури, а заохочений пізніше

учителем польської літератури Антоном Мазановським, я почав займатися історією літератури і познайомився з теорією Тена. Під той час я роздобув розвідку І.Франка про “Перебендю”, студію О.Колесси, писання Драгоманова і цікавився дуже Франковим журналом “Життя і Слово” [6, с. 4-5].

Після іспиту зрілості юний Михайло записався у Львівський університет на медичний факультет та на лекції М.Грушевського, О.Колесси, але, на жаль, не маючи коштів на прожиття, був вимушений перевестися на правничий факультет, одночасно працюючи у різноманітних установах. Під час навчання М.Мочульський познайомився з І.Франком. Ця зустріч справила велике враження і переросла у творчу дружбу і співпрацю “Уперше я побачив І.Франка у 1896 р. зимою в “Академічній Громаді”, на відчиті якогось студента про еміграцію наших селян до заморських країн. Він увійшов у кімнату, де був відчит, у товаристві професора Олеськова. Наче сьогодні бачу його, так врився мені у пам’ять його тодішній портрет: він був середнього росту, з гарним високим чолом, з трохи крученим рудавим волоссям, з рудавими невеличкими вусами і сіро-сталевими очима. На його обличчі малювалися розум і енергія. Очі і уста показували на впертість і завзяття... Франко як промовець не грав на людських душах тільки лірикою, він був демагогом, він оперував фактами, холодною дійсністю, коли треба колов, пік, батожив, і переконував своїм розумом та мудрістю” [6, с. 7-8, 11].

Значно пізніше відбулася особиста зустріч І.Франка з М.Мочульським.

“У перших днях липня 1901 р. я зайшов якось із Михайлом Новаківським до кав’ярні Шнайдера у Львові, при Академічній вулиці. Ми застали там І.Франка, О.Терлецького, Л.Мартовича. Новаківський познайомив мене з ними, хоч я з усіма так сказати “здалека” був знайомий” [6, с. 67].

Після закінчення правничого факультету у 1896 р. М.Мочульський залишається у Львові. Протягом довгого часу працює юристом у судах Миколаєва, Сянока і Львова, захищає докторську дисертацію з юриспруденції, досліджує право, зокрема одна з найбільш відомих праць з цієї галузі – “Спадковість згідно Міжнародного приватного права” [7]. Але праця адвоката була потрібна для прожиття, а покликання душі – література займала весь вільний час.

Важливе значення для становлення майбутнього літературознавця і критика мали зустрічі з І.Франком, М.Грушевським,

М.Возняком. З М.Грушевським Мочульського зблизили і родинні стосунки. Його дружина Ольга Сильвестрівна Вояковська, родом з Перемишльщини, була рідною сестрою дружини Грушевського – Марії. Сама Ольга Мочульська була висоосвідченою людиною, краєзнавцем, автором статей “Малювання Осільчука в Грималівській церкві”, “Київська виставка “Гравюра і рисунок”“, “Замітка про Катерину Грушевську”, перекладала Генріка Ібсена. Це оточення сприяло активній праці Мочульського членом відділу НТШ від 1904-19.06.1919 рр, пізніше директором Українсько-руської видавничої спілки і членом Товариства прихильників української науки, літератури і труду. Він також підтримував тісні творчі зв’язки з В.Гнатюком, І.Крип’якевичем, І.Свенціцьким, Д.Дорошенком. Не забуваючи своїх земляків, де б доля не закидала його, проводив активне листування з Уляною Кравченко, Корнилом Устияновичем, збираючи історичні і фольклорні матеріали, пов’язані з рідним містом та обмінюючись своїми думками щодо цього.

У кожного молодого вченого повинен бути певний поштовх для діяльності. Можливо, саме такою іскрою для М.Мочульського стала унікальна знахідка: “Деся у 1900 р. в Миколаєві над Дністром я знайшов привілеї того містечка та листування Миколи Устияновича. Я зробив копії з привілеїв і з листів і післав НТШ.... У 1901 р. в книжці ХЛШ “Записок” появились “Привілеї міста над Дністром” [6, с. 65]. Приємним відкриттям молодого Михайла у листах Миколи Устияновича до Анни Міцкевич були спогади про його хрещеного батька Івана Міцкевича.

Зустріч М.Мочульського зі своїм земляком О.Козловським, талант якого високо оцінив І.Франко, привела до задуму допомогти молодому поетові видати поетичну збірку. Мочульський зібрав вірші О.Козловського і написав біографічно-літературний нарис, а І.Франко відібрав найкращі поезії, написавши біографію з описанням творчої спадщини поета. Так виникла книжечка, якій Мочульський дав назву “Мірти й кипариси”. Ця збірка вийшла у світ у 1905 р. накладом Українсько-руської видавничої спілки вже після смерті передчасно згаслого автора. У 1906 р. накладом тієї ж спілки вийшов збірник поезій В.Самійленка, вірші до якої збирав і укладав М.Мочульський.

Цікавою сторінкою у творчості Мочульського є літературні переклади, зокрема переклад збірки “Легенди” Юлія Заєра з чеської

мови, переклад новел В. Стефаніка на польську мову, а також переклади німецького філософа Ф. Ніцше, які, на жаль, не збереглися.

Становлення М. Мочульського як літературного критика тісно пов'язане з провідним часописом кінця XIX-початку XX ст. – “Літературно-науковим вісником” (ЛНВ) – “найавторитетнішим всеукраїнським виданням європейського типу, що відіграло винятково-важливу роль у розвитку національного письменства, естетичної думки, мистецтва загалом... піднесені української літератури на європейський рівень” [8, с. 424-425].

Серед ранніх літературно-критичних нарисів були опубліковані в ЛНВ – “Поезії Степана Чарнецького” (1908 р.) [9], “Один із дилетантів” (1908 р.) [10, с. 361].

Критичні виступи М. Мочульського мали спільну основу: вони були спрямовані з одного боку на утвердження реалістичних тенденцій у літературі, а з другого – на критику декадентських течій, зокрема літературного угруповання “Молода Муза” на чолі з Остапом Луцьким.

М. Мочульський писав рецензії на твори українських письменників, однак написавши гостру критику на перший збірник поезій Христі Алчевської “Туга за сонцем” [11], він отримав різкий осуд Івана Франка: “... Поет поспитав мене:” Ви бачили Христю?” Я кажу: “Живої не бачив, тільки портретик у збірці поезій.” Поет відповів мені:” То мало, коли Ви побачили б живою, Ви б не писали б такої критики. “Тоді написав він сам оцінку і видрукував її у ЛНВ [12, с. 115-118] після цього випадку виникла активна співпраця і листування Мочульського і Алчевської.

Світова війна застала М. Мочульського у розпалі активної літературної праці. У Галичину та Львів вступили російські війська. Розпочалося переслідування українських громадських і культурних діячів, ревізія і згоргання діяльності українських установ. Несподівано для себе М. Мочульський був заарештований на латинське Різдво 1914 р.

“Мене арештувала царська жандармерія як “небезпечного революціонера” і подержавши декілька місяців у тюрмі, вивезла у глиб Росії. І там, у татарському містечку Буїнськ, десь у червні 1916 року я довідався, що великий дух покинув хворе тіло І. Франка, що перестало бити серце трагічної людини й геніального поета” [6, с. 174].

Обірвався зв'язок з людиною – творчим генієм, але пов'язалася тісна дружба і творча співпраця з іншим світилом української культури – Михайлом Грушевським. Перебуваючи у засланні (м. Казань), М.Грушевський проводив активне листування з М.Мочульським, пересилав йому книжки, познайомив з деякими професорами Казанського університету, зокрема з відомими істориками К.Харламповичем і М.Петровським. Це дало змогу вченому працювати у публічній місцевій бібліотеці і бібліотеці Духовної Академії. Крім того М.Грушевський підтримував родича матеріально, заохочував до активної наукової праці.

З листування М.Грушевського і М. Мочульського випливає, що певні ідеї щодо літературної праці, які пропонував М.Грушевський активно втілювалися Мочульським у життя.

Зокрема у листі Грушевського до Мочульського було висловлене таке прохання: “Дорогий Михайло Михайлович! Я думав над темами для Українського Вісника. Думаю, що Ви могли б насамперед про Франкового Лиса написати, як найбільш народної книжки галицької літератури” [13].

Згодом у журналі “Промінь” за 1916 рік буде опублікована стаття “Про Лиса Микиту І.Франка”, автором якої буде Мочульський [14].

З засланням у м. Буїнськ пов'язана не лише літературно-критична діяльність, а й новий етап – письменницький. Під впливом спогадів з життя на засланні були написані новели: “Опалева мряка”, “Мартин Ідріс”, “Кава”, “Мумія”, “Діти”, “Заповіт Вишеньки”, “Васька”, “Життя”. Пізніше всі новели будуть об'єднані у єдиний цикл і опубліковані під назвою “Опалева мряка” у видавництві “Ізмарagd” (1936 р.) [15].

Історія опублікування цієї книжечки надзвичайно цікава. М.Рудницький запропонував Мочульському видати збірку новел при видавництві “Діло” як окрему книжечку, нащо отримав згоду, але пізніше було узгоджено видати цю збірочку при видавництві “Ізмарagd”. М. Мочульський довго вагався з назвою книжки, у листі до В.Гнатюка він розмірковував: “Наголовок збірки можна змістови “Опалева мряка”, я думав спершу назвати “Чорні мальви”, але на південній Україні мальви мають інше значення, ніж у нас” [16].

М.Рудницький запропонував авторові назвати збірку “Опалева мряка” і змінити події деяких оповідань, вважаючи, що автор новел” ... занадто бідно тримається життя, треба б деякі події

інтригувати. “Діти”, “Васька”, “Годованка” доповнити уявою, докомбінувати, щоб не виглядали надто сухо, немов би обірвані в найцікавішому місці.” Критика також вразило те, що занадто часто повторюється сюжет смерті, а поруч йдуть майже гуморески “Годованка”, “Образок” [17].

На критичний погляд М.Рудницького письменник, ніби оправдовуючись, висловив свою думку у листі до В.Гнатюка:

“Може, я, як автор, помиляюсь, але головною темою збірки є не смерть. Герої збірки – це старі люди, діти й звірята. А навіть з тих трьох перших, у яких виступає смерть, то не вона на першому плані.

“У Заповіті Вишеньки” – головна ідея жадоби землі у селян і вона у них зовсім природня, бо се є їхня праця.

У “Мумії” тема – найкраще не розкривати своєї душі постороннім людям.

А в нарисі “Життя” – жадова до життя, навіть у людей дуже старих.

На мою скромну думку, у нарисах “Діти” й “Васька” найменший додаток пошкодив би їх настроєві, а може викривив би саму ідею” [18].

Можливо, ці новели були, наче маленькі діти, для письменника і певні зміни у сюжеті привели б до розчарування, втрати творчого натхнення, хотілося їх бачити тільки такими: сумними етюдами з філософськими роздумами про життя. Більшість розповідей наповнені смутком і тугою за життям, але ці сумні настрої викликані ностальгією за рідними, за батьківщиною самого письменника, який перебував у засланні. Для прикладу можна навести новелу “Мартин Ідріс”. Події розвиваються у тюрмі. До одної із келій (приміщення тюрми – це колишній монастир) потрапляє загадкова особа – Мартин Ідріс. Ніхто нічого не знає про нього, але всім цікаво довідатися: за яку провину він потрапив сюди. Згодом із газет всі дізнаються про дивний випадок: правник, який був на утриманні у купця, зарізав його. Між арештантами виникає дискусія, кожен висловлює свою думку: як це могло трапитись? Ця цікава пригода інтригує всіх і змушує Мартина зізнатися у всьому. Причина вбивства полягала у трагічній історії кохання Ідріса до простої дівчини Лізи, яка привела його з ревнощів до вбивства купця. На жаль, доля Мартина Ідріса невідома, тому що арештантів розділили і частину з них відправили спочатку до Бригідок, потім до Києва, а пізніше до татарського

містечка Буїнськ, де вони із сумом і тугою у серці розповідають: “Нам призначили татарське містечко – Буїнськ. Там ходили ми по татарських степах, пили кумис, слухали сумних протяжних пісень струнких татарок та дивилися на величезні крила вітряків, що оберталися від подуву вітру. Ось так і нами крутила доля, як крилами вітряків. Так думали ми” [15, с. 122].

Ці роздуми можна назвати біографічними. Психологічна дійсність посилюється переживаннями, невідступністю трагічних відчуттів, образами, що символізують безвихідність, а можливо, і кінець життєвого шляху.

Філософські роздуми про життя спонукали М.Мочульського до написання віршів. Це були несміливі спроби поетичного пера, які здебільшого залишились на папері, проте деякі з них були опубліковані у літературних виданнях, зокрема вірш “Вічні паломники”, який був надрукований у ЛНВ. У одному із листів, який нам вдалося відшукати, Христя Алчевська звертається до Мочульського зі словами: “Гай, гай... Хоч Ви і мовчите, однак я знов листую до Вас, бо відкриваю у Вас нові таланти, новий хист і нові сторони Вашого характеру.

Се б то знайомлюсь з Вами... Ніколи не думала, що Ви такі милі й поетичні віршики пишите про кохання ! Як бачите я студіюю досить уважно Ваші праці...” [19] Молода поетеса була захоплена віршем “Ой, зацвіли маки”. Це ліричний твір, який відображає інтимний світ поета, порівнюючи палкі почуття з червоними маками:

*Ой, зацвіли маки,
Маки під срібним віконцем
Покохав я дівчиноньку,
Єдину під сонцем.*

Були ніжні почуття, романтичні зустрічі, але раптово кохану видають за нелюба заміж, хотів її врятувати та “надбігли бояри борзенько і повезли сиротину до церкви”, залишились “почорнілі маки, в серці – розпач, сум і спогад про срібне віконце”.

Звичайно, на настрої письменника і поета М.Мочульського не могли не впливати Світова війна та заслання, відчувається також неспідроблена щирість і певні особисті мотиви. Але подібна тональність і поетичні образи в цілому були характерними для галицької поезії кінця XIX – початку XX ст. Не уникнув їх навіть І.Франко.

У квітні 1917 р., завдячуючи активним заходам М.Грушевського, М.Мочульський отримав дозвіл жити у Києві, де почав працювати редактором оновленого ЛНВ, окрім цього за його участі вийшли чотири томи журналу “Україна”.

У 1925 році Мочульського обрано постійним членом історичної комісії, Комісії Історичної Писемності та Кабінету Примітивної Культури, що існували при Українській Академії у Києві. Цей період супроводжується написанням літературно – критичних статей: “Літературні паралелі: “Призрак” І.Тургенева та “Сон” Т.Шевченка [20], “Іван Манжура – український етнограф” [21], “Князь Микола Андрійович Цертелєв. Біографічно – літературний нарис” [22].

Ряд змістовних праць М.Мочульського присвячені дослідженню творчості Т.Шевченка. Серед них – “До генези й пояснення “Інтродукції” до “Гайдамаків” Т.Шевченка” [23, с. 99-114], “В 69 роковини Т.Шевченка. Культ дерева й сокири в Шевченківській поемі” [24, с. 80-88], “Гощинський, Словацький і Шевченко як співці Коліївщини” [25], з останньою працею вчений був запрошений на Всеслав’янський з’їзд філологів у вересні 1934 року, який відбувся у Варшаві.

Праці М.Мочульського, які торкаються висвітлення проблем “української школи” у польській літературі – це зразки наукової сумлінності і педантичності. Зокрема у статтях “Русалки Богдана Залеського” [26], “В століття “Марії” А Мальчевського” [27] широкі знання історично – літературних матеріалів, текстологічне дослідження дало змогу вченому подати чітку картину сучасного літературного процесу у польській літературі.

Поряд з цим дослідник цікавився і записував фольклористичні матеріали на Миколаївщині. Надзвичайно багаті ілюстративним матеріалом праці “Купальські обряди”, “Галицько – руські приповідки”, а також записані вертепні ігри Миколаєва та Демні, можливо, десь ще збережені записи легенд і переказів Миколаївщини.

Окремим творчим періодом у роботі літературознавця можна виділити історично – літературну діяльність. Це стосується праці над книжкою “Іван Франко: Студії та спогади” (1938). Задум книжки виник, мабуть, дещо спонтанно. Готуючись до десятиліття річниці смерті І.Франка, редакція Літературного Вісника мала намір видати книжку зі спогадами, листами та статтями. В.Гнатюк висловив таке прохання до М.Мочульського: “...По-

силаю Вам запросини і надіюся, що Ви пришлете хоч невеличкі спомини, починаючи від часу, як познайомив Вас із ним. Коли б зладили і якусь статейку – до одної з дальших книжок – то очевидно було би ще краще” [28]. Ця пропозиція була прийнята і вилилася в активну роботу збирання фактів, листів, матеріалів, пов’язаних із життям І.Франка. У своїй праці М.Мочульський спирається на вагомні автобіографічні свідчення І.Франка, на власні спогади, спогади своїх сучасників, прагне збагатити свої дослідження живим матеріалом. Крім цього, автор проводить свої спостереження над творчістю поета, дбаючи про наукове об’єктивне з’ясування тих чи інших питань.

Книжка “Іван Франко: Студії та спогади” – це своєрідний життєпис біографії і епохи, в якій жив і творив І.Франко, що дає змогу побачити і сприйняти творчість поета очима його сучасників: жити і відчувати їхні проблеми, труднощі, переживання.

На жаль, про останній період життя Михайла Мочульського ми володіємо скупими біографічними даними: відомо, що помер вчений на 65 році життя 14 лютого 1940 року у Львові.

Творча спадщина Михайла Мочульського – це літературно – критичні статті, переклади, спогади, новели. Народившись у невеличкому містечку Миколаєві зі славними літературними традиціями Миколи Устияновича і Уляни Кравченко, він проніс повз все життя захоплення українською літературою і народними звичаями, вважаючи своїм обов’язком дати можливість розвитку творчості, щоб залишити її для нащадків. Зібрані і збережені ним фольклорні матеріали, листування Устияновичів, міські привілеї рідного міста Миколаєва, спогади про Івана Франка залишаються унікальним матеріалом для дослідників різних дисциплін. Зберегли своє значення літературно-критичні дослідження автора, які сьогодні стали доступними. Вклад Михайла Мочульського у розвиток української культури, безперечно, значний і заслуговує на добру пам’ять.

1. Войтович Л. Початки міста Миколаєва (XVI-XVIII ст.) // Миколаївщина. Збірник наукових праць. – Т.1. – Львів, 1998. – С.105-130; Гнатів Я. Ключ розуміння (джерела духовності Миколаївщини над Дністром у XVI-XVIII ст.) //

- Там само. – С.131-172; Пришляк Я. Видатні особистості Миколаївщини. – Миколаїв-Монреаль-Львів, 1998.
2. Войтович Л. Місто над Дністром // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 6-7. – С.50-51; Миколаївське Придністров'я / Під ред. Л.Войтовича. – Львів, 1993. – С.156-157.
 3. Пришляк Я. Видатні особистості Миколаївщини. – Миколаїв-Монреаль-Львів, 1998. – С.49-50.
 4. Погребенник Ф. М. Мочульський. // Історія української критики. – Київ: Наукова думка, 1988. – С.352-356.
 5. Калениченко Н.Л. Літературна критика кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Історія української критики. – Київ: Наукова думка, 1988.
 6. Мочульський М. Іван Франко: Студії та спомини. – Львів: Ізмарад, 1938. – С.4-5.
 7. Мочульський М. Спадковість згідно Міжнародного приватного права. – Львів, 1938.
 8. Літературознавчий словник – довідник. – Київ, 1997. – С.424 –425.
 9. Мочульський М. Поезії Степана Чарнецького // Літературно-Науковий Вісник (Львів) [далі – ЛНВ]. – 1908. – Р.11. – Кн.2.
 10. Мочульський М. Один із дилетантів // ЛНВ. – Т.48. – Кн.2. – 1908.
 11. Мочульський М. Христя Алчевська // ЛНВ. – Т. 66. – Кн. 4. – 1914.
 12. Франко І. Поезії Христі Алчевської: Туга за сонцем // ЛНВ. – Т.39. – Кн.7. – 1907.
 13. Лист М.Грушевського до М.Мочульського від 25.02.1916 р. // Центральний державний історичний архів України [ЦДІАУ у Львові]. – Ф. 379. – Оп.1. – Спр. №14.
 14. Мочульський М. Про “Ліса Микиту” І.Франка // Промінь – 1916 – № 2-4.
 15. Мочульський М. Опалева мряка. – Львів: Ізмарад, 1936.
 16. Лист М.Мочульського до В.Гнатюка // ЦДІАУ у Львові. – Ф.379 – Оп.1 – Спр. № 24.
 17. Лист М.Рудницького до М.Мочульського від 12.02.1936 р. // ЦДІАУ у Львові. – Ф.379 – Оп.1 – Спр. №24.
 18. Лист М.Мочульського до В.Гнатюка // ЦДІАУ у Львові, Ф.379 – Оп.1 – Спр. № 24.
 19. Лист Х. Алчевської до М.Мочульського від 22.12.1916 р. – // ЦДІАУ у Львові. – Ф. 379. – Оп. 1. – Спр. № 7-8.
 20. Мочульський М. Літературні паралелі: “Призрак” І.Тургенева та “Сон” Т.Шевченка // “Україна” (Київ). – 1924. – Кн.3.
 21. Мочульський М. Іван Манжура – український етнограф // “Україна” (Київ). – 1926. – Кн. 8.
 22. Мочульський М. Князь Микола Андрійович Цертелєв. Біографічно – літературний нарис // “Україна” (Київ). – 1917. №3-4.
 23. Мочульський М. До генези й пояснення “Інтродукції” до “Гайдамаків” Т.Шевченка // Записки НТШ – Т.133. – Львів, 1922 – С. 99-114.

24. Мочульський М. В 69 роковини Т.Шевченка. Культ дерева й сокири в Шевченківській поемі // "Україна" (Київ). – 1930. – С.80-88.
25. Мочульський М. Гошинський, Словацький і Шевченко як співці Коліївщини. – Львів, 1936.
26. Мочульський М. Русалки Богдана Залеського. – Київ, 1928
27. Мочульський М. В століття "Марії" А.Мальчевського // "Україна" (Київ). – 1925. – Кн.3.
28. Лист В.Гнатюка до М.Мочульського від 24.04.1925 р. // ЦДІАУ у Львові. – Ф. 379. – Оп.1. – Спр. № 13.